

Topográfiai kutatások az aquincumi katonaváros északnyugati régiójában, a *cella trichora* szomszédságában

(Budapest, III. ker., Hunor utca 24–26. – Vörösvári út 95., Hrsz.: 18726/10)

Az aquincumi katonaváros északnyugati régiójában található, 3400 m²-es összevont telken a Zen Garden lakópark építését megelőzően, a GB Europa Ingatlan Kft. megbízásából közel egy évig tartó feltárást végeztünk. A kutatás célja a területtel szemben fekvő, 1930-ban feltárt *cella trichora*, ókeresztény temetőkápolna (NAGY 1931; ZSIDI 2000, 30–31) környékének kutatása, a késő római és ókeresztény temetkezések feltárása, továbbá a kápolna alatt előkerült épületmaradványok nyugati kiterjedésének meghatározása és a Kr. u. 2-3. századi katonaváros település-szerkezetének tisztázása volt (*l. kép*).

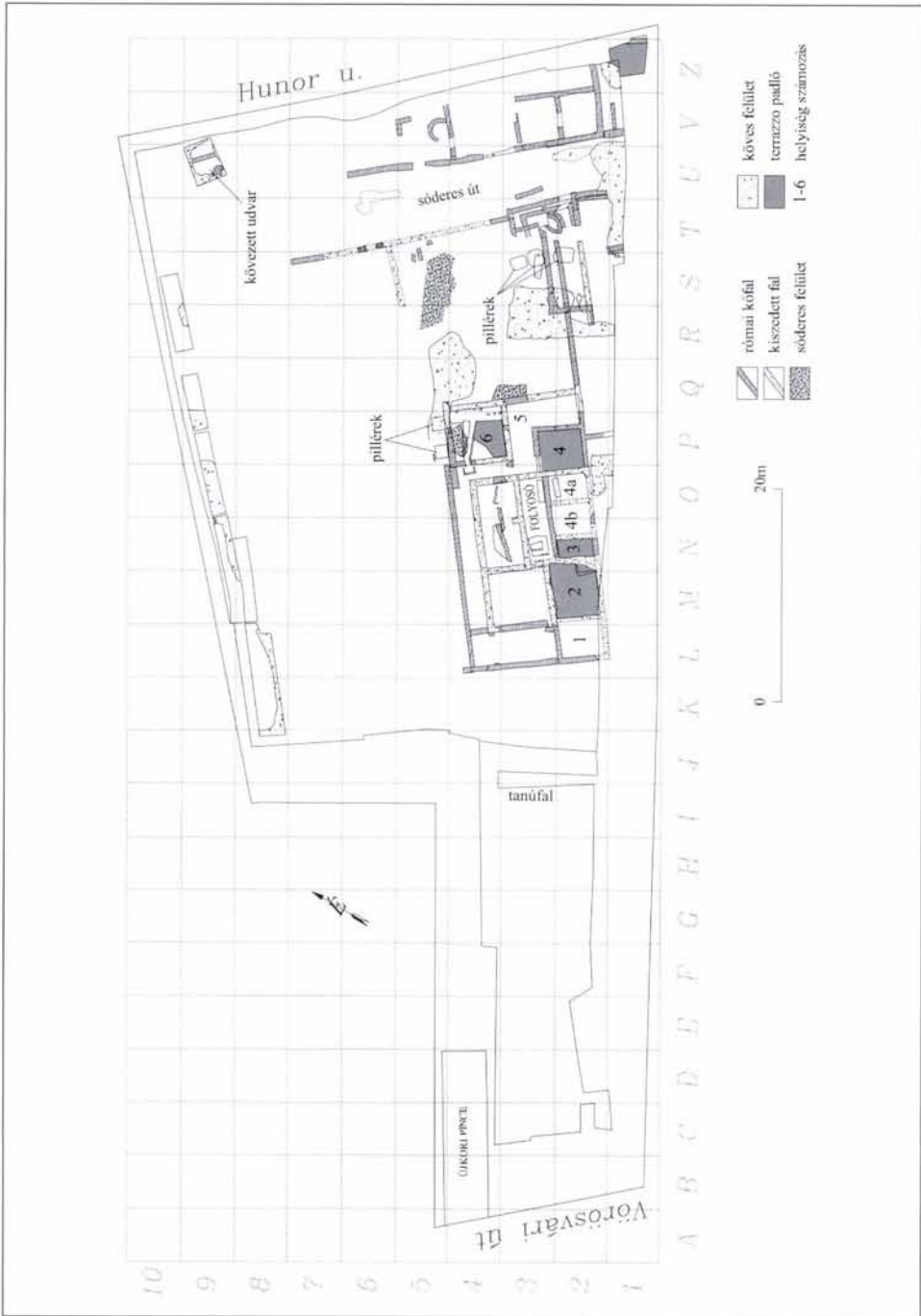
A katonaváros északnyugati régiójának nyugati széle, a közeli, ma is működő forrásnak (TÓTH-KÁRPÁTI 2004, 181) és a hegyekből érkező patakok vizének köszönhetően kezdetben mocsaras, víz áztatta, megtelepedésre alkalmatlan térség volt. A kutatott terület ennek a mocsaras térségnek a keleti szélén helyezkedett el. A telek területén erős, természetes lejtést lehetett megfigyelni északnyugati irányba haladva, miközben keleti része jelentősen kiemelkedett a környezetéből. A terület északi sávjában a régészeti jelenségek a tervezett lakópark alapozási síkja alá futottak, ezért kutatásokra kizárólag a kiemelkedő déli területrészen volt lehetőségünk. A természetes terepalakulatoknak köszönhetően

Topographic investigations next to *cella trichora* in the northwestern part of the Aquincum Military Town

(Budapest III, 24–26 Hunor Street – 95 Vörösvári Road, Lrn.: 18726/10)

Excavations were commissioned by the GB Europa Ingatlan Kft. The work was conducted for nearly a year on the 3400 m² combined lot in the northwestern part of the Aquincum Military Town preceding the construction of the Zen Garden residential complex. The objective of the excavation was investigation of the area of the *cella trichora*, the ancient Christian funeral chapel uncovered in 1930 (NAGY 1931; ZSIDI 2000, 30-31), recovering the Late Roman and early Christian burials, the determination of the western extension of the building remains discovered under the chapel and the clarification of the settlement structure of the Military Town in the AD 2nd-3rd centuries (*Fig. 1*).

Owing to the still active nearby spring (TÓTH-KÁRPÁTI 2004, 181) and water flowing down from the hills, the western edge of the northwestern part of the Military Town was initially waterlogged, swampy and unsuitable for settlement. The investigated territory is at the eastern edge of this waterlogged area. A steep natural northwesterly sloping could be observed on the lot, while its eastern part emerged significantly from its environment. The archaeological phenomena extended under the foundation level of the future residential district in the northern zone of the territory, so only the elevated

1. kép: Budapest, III. ker., Hunor utca 24–26. telek geodéziai összesítő alaprajza
 Fig. 1: Complex geodesic map of lot Budapest III, 24–26 Hunor Street

2. kép: Az újkori vegyszeres akna aljában előkerült római kút
 Fig. 2: Roman well on the bottom of the modern chemical shaft

a telek déli részében megfigyelt kiemelkedés kelet- és délkelet felé folytatódott. Ez magyarázhatja a telektől délkeletre eső terület rész hosszabb ideig történő használatát, beépítettségét is (vö. Hunor utca 21. – a feltárás ismertetését ld. jelen kötet 173. oldalán).

A terület jellegéből adódóan a legkorábbi megfigyelt jelenségeket vízvezető árkok és cölöpszerkezetű épületek képviselték, amelyeket elsősorban a telek magasabban fekvő keleti és déli sávjában nyitott kutatóárkokban figyelhettünk meg. Hasonló cölöpszerkezetű-vályogfalas épületek és vízvezető árkok nyomait, a közeli Hévízi úti lakópark építését megelőzően (MADARASSY 1995, 36) és a Hunor utca. 39. számú telken, már korábban is azonosították (MADARASSY 1996, 62).

A Kr. u. 2. század második felében – 3. század elején, a moesaras terület lecsapolását és a források vizének elvezetését követően, a katonaváros nyugati széle még városon kívüli területnek számított, amelyen ipari jellegű tevékenység folyt (KIRCHHOF 2007, 42–44). A környék fazekasműhelyeinek működésével kapcsolható össze a telken előkerült két kút is, amelyekből az egyiknek a kávját száraz-

southern part could be investigated. Owing to the natural surface formations, the elevation observed in the southern part of the lot continued towards the east and southeast. This may explain why the territory southeast of the lot was used and has been built-up for a long period (comp. 21 Hunor Street – the description of the excavation see on p. 173 in this volume).

As the result of the character of the territory, the earliest observed archaeological phenomena were water ditches and post structure houses, which were mostly observed in the test trenches opened in the elevated eastern and southern zones of the lot. Similar post-structure buildings with adobe walls and traces of water ditches had already been identified preceding the construction of the nearby residential district in Hévízi Road (MADARASSY 1995, 36) and on lot 39. Hunor Street (MADARASSY 1996, 62).

Even after the waterlogged territory had been drained and the water of the springs had been diverted, the western edge of the Military Town was still on the periphery of the town in the second half of the AD 2nd century and the beginning of the 3rd century, a place where indus-

falazással alakították ki (2. kép), a másikat pedig hordódongákkal bélelték.

A Kr. u. 3. század elején a korábbi kuttakat és kemencéket betöltötték, majd a Severus korban, a város északnyugat felé terjeszkedése során, a katonaváros úthálózatába illeszkedő épületeket emeltek föléjük. Az épületek tájolását a telek keleti felét északnyugat–délkeleti irányban átszelő út határozta meg. Az út két oldala mentén 20 és 25 m hosszán egyenes falszakaszokat lehetett követni, melyeket helyenként *porticus*ra utaló pilléralapozás szakított meg. Az épületeket, és ezzel egyidőben az utat is, többször megújították. Az út nyugati oldala mentén 4-5 alkalommal megújított épületek részletei kerültek elő, amelyeknél jól látható volt, hogy az épületek kibővítése az út beszűkítésével járt együtt (3-4. kép).

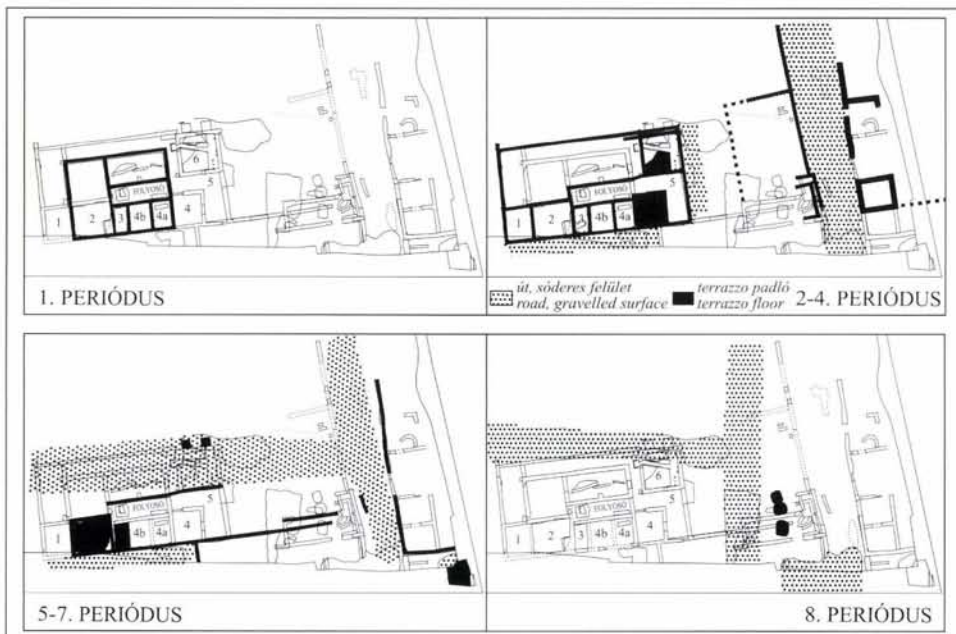
Az épületek járósíntje a lankás terepalkulatoknak megfelelően mélyült, teraszos kialakításra utaló nyomot nem találtunk. A megfigyelt hosszú egyenes falvonulatok is a teraszos elrendezésnek mondanak ellent. Ugyanakkor a nagyobb épületegyütteseken belül, az egyes helyiségek szintjei

trial activities were carried on (KIRCHHOF 2007, 42-44). The two wells found on the lot can also be linked with the pottery workshops operating in the area. The curb of one of the wells was dry-walled (Fig. 2) while the other well was lined with barrel staves.

The earlier wells and ovens were filled in at the beginning of the AD 3rd century, and buildings aligned with the street system of the Military Town were raised over them as the town expanded towards the northwest in the Severus period. The orientation of the buildings was determined by the road that crossed the eastern part of the lot in a northwest-southeast direction. Two straight wall sections could be followed to a length of 20 and 25 meters along the two sides of the road, which were segmented by pillar foundations of porticos. The buildings and the road as well were repeatedly renewed. The parts of buildings renewed 4-5 times were found along the western side of the road, where it could clearly be observed that the enlargement of the buildings incurred narrowing of the road (Fig. 3-4).

3. kép: A telek délkeleti részlete az északnyugat–délkeleti irányú úttal és az út két oldalán lévő épületekkel
Fig. 3: Southeast part of the lot with the northwest-southeast running road and buildings on both sides

4. kép: A Hunor utcai épületek építési periódusai
 Fig. 4: Construction phases at the Hunor Street buildings

különbözhetnek, erre utalhatnak a megemelt küszöbök és a *terrazzopadlók* eltérő szintjei. A telek délkeleti sarkában a jelenlegi felszíntől számított 30 cm alatt falak és *terrazzopadlók* jelentkeztek, miközben a telek északkeleti sarkában a kövezett udvar és római épületmaradvány már 1,20-1,60 m-es mélységben került elő.

Az út mentén előkerült nagy mennyiségű félig megmunkált csonttöredék, hajtű és egyéb kisebb tárgyak csontfaragóműhely meglétére utalnak. Ezen kívül a feltárt területen elszórtan, a későbbi épületek falába beépítve, malomköveket találtunk, amelyek szintén ipari tevékenységet sejtetnek. Az út keleti oldala mentén előkerült legdélibb helyiségben, egy csoportban, nagyszámú edénytöredéket, egyberakott tálakat tártunk fel – itt talán a konyha vagy sütőde működhetett. Az út keleti oldala mentén lévő helyiségek falai foly-

The floor levels of the buildings lowered along with the sloping surface formations. No traces of terraces could be detected. The long and straight walls also contradict a terrace arrangement. However, the levels of the individual rooms of larger building units may have been different: this is implied by the raised thresholds and the varying levels of the *terrazzo* floors. Walls and *terrazzo* pavements appeared 30 cm from the modern surface in the southeast corner of the lot, while in the northeast corner, the paved courtyard and the Roman building remains appeared at a depth of 1.20 – 1.60 m.

The large number of half-finished bone fragments, bone hairpins and other small bone objects found along the road suggest the existence of a bone manufacturing workshop. In addition, millstones were found sporadically in the walls of later

tatódtek keleti irányban a jelenlegi utca szintje alatt is, feltehetően egy nagyobb épületegyüttes „ipari” részét alkották. A feltételezett nagyobb épületegyüttes bejáratát az a kétrészes küszöbkő adta, amelynek belső, épület felé eső oldalán sóderes felületet tártunk fel. A küszöbkövön kocsikerék lenyomata nem került elő, ezért ezen a bejáraton feltehetően csak gyalogosan közlekedtek. Az északnyugat–délkeleti irányú út keleti oldalán épült falak, talán az építési technikájuk és a terepesés miatt vagy esetleg földmozgás (vö. Carnuntum polgárvárosában kimutatható földmozgásokkal: HUMER–MASCHEK 2007, 45–55) következtében, enyhén elmozdultak eredeti helyükből és kidőltek az útfelület felé. Hasonló mozgásra utaló törés a telek középső részén előkerült nagyobb épületegyüttes déli falának egyik szakaszán is jelentkezett. Így ez alapján elképzelhető, hogy a falfestményeken megfigyelt javítások egy nagyobb, egyidőben történt földmozgással vannak összefüggésben.

A telek délkeleti sarkában nagyobb kiterjedésű, dél és kelet felé folytatódó,

buildings, which also attest to former industrial activities. A large cluster of shards and bowls placed one into the other were uncovered in the southernmost room on the eastern side of the road, where perhaps a kitchen or a bakery had operated. The walls of the rooms on the eastern side of the road continued eastwards under the level of the road. They probably belonged to the “industrial” wing of a large building complex. The entrance of the suggested large building complex was marked by a double threshold stone, next to which a gravel surface was uncovered toward the building. No wheel ruts were observed on the threshold stone so it must have only been used by people. The walls raised on the eastern side of the northwest-southeast oriented road were slightly shifted and tilted toward the road due to the construction technology and the sloping of the surface, perhaps earth movement (comp. earth movements demonstrated in the civil town of Carnuntum: HUMER–MASCHEK 2007, 45–55). A break implying similar earth movement appeared

5. kép: A 3. helyiség hypocaustumrendszere, nyugatról
 Fig. 5: Hypocaust system in room no. 3 from the west

6. kép: A 4. helyiség küszöbén látható falélelnyomatok és a küszöb függőleges részén a fehér vakolatmaradványok
 Fig. 6: Impressions of wooden planks on the threshold of room no. 4 and remains of white plaster on the vertical part of the threshold

terrazzopadlós helyiség került elő, amelyet csak részben nyílt lehetőségünk feltárni (1. kép). Az út két oldalán, az épületek közül, piskótaalakú padlóteglák kerültek elő. Ezekkel egyező méretű darabok, késő római kontextusban, a Vörösvári út 103–105. és Vörösvári út 111–117-es telkeken is nagy számban jelentkeztek. A legkésőbbi, terrazzopadlóra omlott falfestmények vakolatának szerkezete is megegyező a Vörösvári út 111–117. telken előkerült töredékekkel. Az említett leletanyag a katonaváros északnyugati részében, a késő római időszakban egységes, egy időszakban történő kiépítést tükröz. A leletanyag feldolgozását követően a keltezés pontosítható lesz.

A telek középső részén kb. 6-8 alkalommal átépített, nagyobb épületegyüttest tártunk fel, amely folytatódott dél felé, a szomszédos iskola udvara alatt is (4. kép). A kezdetben kisebb méretű épületet a falak visszabontásával többször átépítették, kibővítették. Az egyes építési fázisok a falak enyhén eltérő irányításán is észrevehetőek voltak. Az épületegyüttes jelenleg feltárt déli falának tájolása hosszú ideig nem vagy

in a section of the southern wall of the larger building complex unearthed in the central part of the lot. Thus, it seems plausible that the repairs observed on the wall paintings were also connected with a single large earth slide.

The large room with a *terrazzo* pavement unearthed in the southeast corner of the lot could only partly be recovered as it extended further towards the south and east (Fig. 1). Floor tiles with an elliptical shape compressed in the middle, were found between the houses on both sides of the road. Many items with identical measurements were found in a Late Roman context on lots 103–105 Vörösvári Road and 111–117 Vörösvári Road. The structure of the plaster of the latest paintings that had fallen onto the *terrazzo* pavements was also identical to the fragments uncovered on lot 111–117 Vörösvári Road. This find material reflects an integrated development in a single event in the Late Roman period in the north-west part of the Military Town. The dating will be more exact after the analysis of the find material.

csak kis mértékben változott, az átépítések meghatározó tengelye volt. A helyiségek egy részét *terrazzopadlóval* burkolták, amelyeknek néhol csak a maradványait találtuk meg. Két *terrazzopadlós* helyiségben a fűtésrendszert is kiépítették. Az egyik szobában *hypocaustum* fűtést (5. kép), a másikonál fűtőcsatornát *tubulusokkal* tártunk fel. Az egyik épületrészben három kerek oszlopcska került elő, melyek valószínűleg egykor *porticus*hoz tartozhattak.

Az épületkomplexum későbbi, talán legutolsó átépítésével hozhatók kapcsolatba azok a falak, amelyeknek egy hosszabb szakaszán sima felületet figyeltünk meg, faléc lenyomatával. A lécek még az építés során a képlékeny habarcsba kerültek, így néhány esetben a fa erezete is kivehető volt (6. kép). Az öt esetben megfigyelt lenyomatok feltehetően a helyiségek bejáratát képező, fával borított küszöbre utalnak.

Az épületegyüttes északi sávjában lévő falakat később az alapokkal együtt viszszabontották, majd a *terrazzopadló* és a hozzátartozó fűtőcsatorna feltöltését kö-

The larger, at least 6-8 times reconstructed building complex uncovered in the center of the lot continued southwards under the yard of the neighboring school (Fig. 4). The walls of the initially small building were pulled down when it was reconstructed and enlarged. The construction phases could be differentiated by the slightly diverse orientation of the walls as well. The orientation of the uncovered southern wall of the building complex was not or only slightly changed for a long time: it remained the determinant axis for the reconstructions. A few rooms were paved with *terrazzo* of which only a few fragments were preserved. Two rooms with *terrazzo* pavements were also furnished with a heating system. *Hypocaust* heating was found in one of the rooms (Fig. 5), while in the other one, a heating channel with *tubuli* was recovered. Three small, round columns were found in one part of the building, which probably belonged to a portico.

The wall, where the imprint of a wooden plank can be observed on a smooth

7. kép: A sódres ut mentén előkerült két négyzetes alaprajzú pillér keletről
Fig. 7: Two oblong pillars found by the gravelly road from the east

8. kép: Két késő római temetkezés szuperpozícióban a falfestményekkel díszített folyosó területéről

Fig. 8: Late Roman burials in superposition on the territory of the corridor decorated with wall paintings

vetően sóderrel borították, feltehetően egy kelet–nyugati irányú út vagy udvar létesítése érdekében. Az új, sóderes út mentén négyzetes alapozású pilléreket tártunk fel (7. kép). Ebben az időszakban bonthatták el az északnyugat–délkeleti tájolású út nyugati oldala mentén húzódó 20 m hosszú egyenes falszakaszt is, amelynek révén valószínűleg egy útkereszteződést, új *insula*t hoztak létre.

A legkésőbbi építési periódushoz köthető, a korábbi falak és a sóderes utak felett húzódó, L-alakban elforduló késői út nagyobb kövekből kialakított alapozása és az ettől keletre eső három téglalap formájú pilléralapozás, továbbá a kb. 0,80-1 m széles falalapozás. A Vörösvári út 111–117. telken feltárt, szintén a legkésőbbi periódushoz köthető építkezés hasonló jellegű volt (KIRCHHOF 2007, 48).

surface, can be linked with a later, perhaps the last reconstruction, of building complex. The planks were inserted into the still soft mortar so in a few cases even the structure of the wood could be observed (Fig. 6). The impressions observed in five cases probably indicated the position of the thresholds at the entrances, which were covered with wood.

The walls in the northern zone of the building complex were later pulled down together with the foundations. After the *terrazzo* pavement and the heating channel had been filled in, the area was covered with gravel probably to build an east-west running road or a courtyard. Pillars of square foundations were found along the new gravelly road (Fig. 7). The straight 20 m long wall running along the western side of the northwest-southeast oriented road must have been pulled down in the same period to create a new road crossing, a new *insula*.

The large stone foundation of the late road with an L-shaped bend, was built over the earlier walls and the gravelly roads. Three oblong pillar foundations east of the road and an approximately 0.80-1 m wide wall foundation can be linked with the last construction phase. The construction uncovered at 111–117 Vörösvári Road, also be linked with the last phase, had similar features.

The foundation level of the modern constructions did not touch the Roman period layers on the western side of the lot at Vörösvári Road (lot 95 Vörösvári Road), so only the two upper layers of the medieval-early Modern period road and the water ditches could be investigated. It was not possible to observe the northwest-southeast running road that began at the western gate from the le-

A telek Vörösvári út menti, nyugati részén (Vörösvári út 95. telken), az alapozási síkkal nem érték el a római rétegeket, így csak a középkori-koraújkorai út felső két rétegét és vízvezető árkokat tudtuk dokumentálni. A korábban a Vörösvári út 111–117. és Vörösvári út 103–105. számú telkeken megfigyelt (KIRCHHOF 2007, 46; BUDAI BALOGH–KIRCHHOF 2007, 260) északnyugat–délkeleti, a *legió*tábor nyugati kapujából induló út megfigyelésére nem nyílt lehetőségünk. A kivitelezés megkezdése során az alapozási sík alá mélyülő újkorai pince metszetében remélhetőleg információt kaphatunk a római út pozícióját illetően.

A terület felhagyását jelzi az az öt késő római temetkezés, amelyek közül kettőre később, eltérő irányítással, újból rátemetkeztek (8. kép). A rátemetkezés hosszabb ideig tartó temetőhasználatra utal. Gyakran a korábbi falak szétrombolásával járó téglából, kőből vegyesen rakott sírépítményeket hanyagul készítettek el. A temetkezések egy kivételével melléklet nélküliek voltak. A korábbi sírra rátemetett nő mellé egy üvegpocharat és egy gömbhasú üvegpalackot helyeztek el, amelyek a Kr. u. 4. század végére – 5. század első évtizedeire keltezhetők a csákvári (BARKÓCZI 1988, 95, Kat. no. 142) és bridgetioi (BARKÓCZI 1988, 139, Kat. no. 294) üvegleletek alapján. Ugyanebből a sírból egy bronz hajtű deformálódott töredéke is előkerült. A temetkezések eltérő irányítása miatt parcellarendszert nem lehetett azonosítani, a szórványosan előkerült sírok feltehetően már a késő római temető szélét jelzik.

A falfestmények jellemzése

A telek Hunor utcai terület részének déli felében feltárt, nagyobb, többször átépített épületegyüttes (1. kép) hat he-

gionary fortress either, which had been observed on lots 111–117 Vörösvári Road and 103–105 Vörösvári Road (KIRCHHOF 2007, 46; BUDAI BALOGH–KIRCHHOF 2007, 260). We hope to get information concerning the location of the Roman road at the start of the construction work in the cross-section of the modern cellar that would be dug deeper than the foundation level.

The five late Roman burials, two of which were later covered with new burials with a different orientation, mark the time of the abandonment of the territory (Fig. 8). The superposition implies that the cemetery was used for a long period. The funeral sepulchers were often sloppily prepared from the mixed stones and bricks taken from the pulled-down earlier walls. Only one of the burials contained grave goods. A glass tumbler and a glass flask with a spherical belly were placed beside a woman buried over a former grave. Based on glass finds from Csákvár (BARKÓCZI 1988, 95, Kat. no. 142) and Brigetio (BARKÓCZI 1988, 139, Kat. no. 294), the grave can be dated to the end of the AD 4th century and the first decades of the AD 5th century. The deformed fragment of a bronze hairpin was also found in the grave. No cemetery parcel system could be determined because of the diverse orientations of the graves. The scattered graves probably marked the edge of a Late Roman cemetery.

Characterization of the wall paintings

Wall paintings were uncovered in six rooms of the large, repeatedly reconstructed building unit (Fig. 1) uncovered in the southern part of the lot at Hunor Street. (The conservators István Bóna [Bonart

9. kép: Az 5. sz. helyiség déli fala a lábazati falfestményvel, háttérben a 4. helyiség diszítettlen lábazata

Fig. 9: The wall painting footing on the southern wall of room no. 5 and the undecorated footing of room no. 4

lyiségében tártunk fel falfestményeket. (A falfestmények felszedésében közreműködött Bóna István [Bonart Bt.] és Papp János restaurátorok.) Ezek egy része a terrazzopadlóra omlott állapotban került elő (2-3-4. helyiségekben), de számos esetben *in situ* a falakon, gyakran a fal-kiszedéseken, az eredeti helyén őrződött meg (4, 5. számú helyiségekben, az 1-2. épület közötti nyugati részen), más része pedig a kevert feltöltésből került elő (5, 6. helyiségek). A feltárás során a falfestmények között minimális leletanyagot találtunk, valószínűleg az épületet a felhagyásakor kiürítették, ezért a falfestmények keltezése a töredékek összeállítását követően és a teljes terület leletanyagának ismeretében lesz lehetséges. Az eddigi kutatások alapján két-három korábbi és egy későbbi festési fázist lehetett azonosítani. Ezen kívül a telek délkeleti felében, az északnyugat–délkeleti irányú út keleti oldala mentén létesített épület külső faláról választottunk le falfestményt, ill. a küszöbkötől délre eső helyiségben, kisebb foltokban kerültek még elő feltehetően a falakról leomlott felületek.

Bt.] and János Papp helped lifting the wall paintings.) Some of the paintings were found as they had fallen onto the *terrazzo* pavement (in rooms nos. 2-3-4). In a number of cases they were preserved *in situ* on the walls and often on the removed walls (in rooms nos. 4 and 5, and in the western part between buildings 1 and 2), while some were discovered in the mixed fills (in rooms 5 and 6). A minimal find material was recovered among the wall paintings. The building must have been emptied when it was abandoned so the wall paintings can be dated to a time after the buildings were reconstructed and the find material of the entire territory has been analyzed. Actually, two or three earlier phases and a later painting phase can be differentiated. Besides, a wall painting was lifted from the exterior wall of the building raised on the eastern side of the northwest-southeast running road in the south-eastern part of the lot, and small surfaces were found in the room south of the threshold stone in the same building that had probably fallen off from the walls.

A nagyobb épületegyüttes belső dekorációi

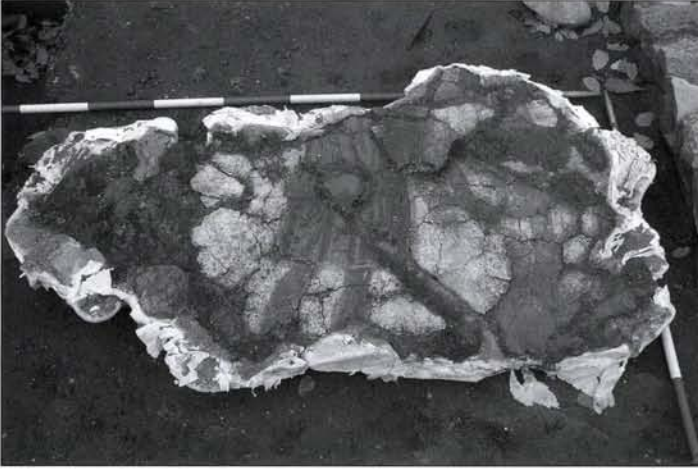
A falfestménnyel díszített helyiségek egyike L-alaprajzzal rendelkezett (5. helyiség – 1. kép). A jelenlegi feldolgozás alapján ezt több, különböző helyiségből származó, eltérő mintájú falfestményrel töltötték fel. A szoba eredeti padlója nem maradt meg, a falfestmények között azonban nagy mennyiségben kerültek elő *terrazzotöredékek*. A helyiség déli (9-10. kép) és nyugati falain, a falak hossza mentén épen megmaradt a lábazati festmény, ill. a keleti és északi, kiszedett falainak egy-egy szakaszán szintén *in situ* őrződtek meg annak részletei. Ezt az alsó díszítési zónát váltakozó szélességű, két vékony párhuzamos sávval keretelt rózsaszín alapú mezőkre osztották, melyeket bordós-lilás színnel hangsúlyoztak. A szélesebb mezők középső részére fehér alapon, mezőnként váltakozva, sárga és zöld színű kerítésmintát festettek, annak az illúzióját keltve, mintha innen egy függőnyt elhúzva, egy belső udvarra néznénk, ahol láthatóvá válna a kert napsütötte világa. A helyiség délnyugati sarkában a lábazat alján javításnyomokat észleltünk. A fel-

Interior decorations of the larger building complex

One of the rooms decorated with wall paintings had an L-shaped ground plan (room no. 5, Fig. 1). At present, it seems to have been filled in with wall paintings of various patterns coming from a series of rooms. The original floor of the room was not preserved although a large number of *terrazzo* fragments were discovered among the wall paintings. The painting of the footing was preserved intact all along the lengths of the southern (Figs. 9-10) and western walls, while fragments were preserved *in situ* on a few sections of the pulled-down eastern and northern walls. This lower decorated zone was divided into pink fields of alternating widths framed with two thin parallel stripes, which were emphasized with claret-violet colors. Alternating yellow and green lattice patterns were painted against a white background in the central parts of the broader fields creating the illusion that they opened to an interior courtyard between drawn curtains, showing the sunshiny garden. Traces of repair were discov-

10. kép: 5. helyiség déli falfestményének részlete az utólagos javítással
Fig. 10: Detail of the painting of the south wall of room no. 5 with the later repainting

11. kép: Vörös tunicát viselő alak részlete az 5. helyiségből

Fig 11: Detail of a figure wearing a red tunic from room no. 5

halmozott, eltérő típusú falfestmények kibontása során, a felső rétegből váltakozva, vörös-kék rozettákból és zöld füzérekből alkotott tapétamintás töredékek kerültek elő. Ezek alatt és között sokszínű, kék-zöld-vörös és sárga színek árnyalatainak felhasználásával készített, közepükben sárga alapon zöldlevelű rozettával díszített, körzővel kiserkesztett, íves (kerek?) motívumokból alkotott, feltehetően mennyezetről származó töredékek is voltak. Nagyobb felületekben ehhez a mintához tartozó, ugyanazon színek variációjával megfestett, feltehetően oldalfal kandelaberét díszítő ívelődő motívumokkal ellátott töredékeket tártunk fel. Ezek valószínűleg színes szövött textiliát utánoztak. A helyiség falfestményeinek felső rétegeiből szép, aprólékosan kidolgozott stukkópárkány részlete is előkerült. Szintén még az 5. helyiségből származó töredékek között találtunk olyan darabokat is, amelyekken vékony, 1-2 mm vastag, egyszerű fehér átvakolást lehetett megfigyelni. Egy-két töredéknél ékelés nyomait is azonosítottuk, mely szintén az átfestésre utalt.

Az alsó rétegekből figurális díszítésű töredékek is kerültek elő, többek között egy

ered at the bottom of the footing in the southwest corner of the room. Fragments of a tapestry pattern of alternating red and blue rosettes and green garlands appeared as we cleaned the various wall paintings deposited in the room. Among and under them, many multi-colored fragments were found probably fallen from a ceiling. They were decorated in shades of blue, green, red and yellow, and curved (round?) motives drawn by compasses composed the motives of green-leaved palmettes against a yellow background in the center. Fragments decorated with curved motives painted in variations of the same colors were found over large surfaces. The painting, which probably was meant to imitate a colorful woven textile, must have decorated the wall candelabra. A fragment of a nice, carefully shaped complex stucco cornice also came from the upper layers of the walls paintings in this room. There were fragments in room no. 5 as well on which a thin, simple, 1-2 mm thick white plastering could be observed. Even traces of wedging could be observed with a few fragments, which also implies that they were repainted.

12. kép: Faragott márványlap töredéke az 5. helyiségből
Fig. 12: Fragment of a carved marble slab from room no. 5

vörös *tunicás* szövött sálát viselő, talán táncoló alak (11. kép). A helyiség északi sávjából származó falfestmények többsége erősen károsodott az ókori falfrkák és bekarcolások révén. Ugyanezen helyiség falfestmény rétegei közül egy faragott márványlap töredéke is előkerült (12. kép).

A 4. helyiség *terrazzopadlója* később készült, mint az oldalfal falfestménye, korábbi padlóra vagy fűtésre utaló nyomokat azonban nem találtunk (9. kép). A falakon megmaradt lábazati festmény egyszerű fehér vakolattal rendelkezett, amelynél átfestésre utaló nyomokat nem észleltünk. A szoba déli és keleti oldalán biztosan a helyiséget díszítő, zömében fehér vakolattöredékek leomlott maradványaira bukkantunk. Északi feléből azonban részben a *terrazzopadló*ról, többnyire színes, vörös, fekete-vörös és kék falfestménytöredékek, ill. az 5. helyiséghez hasonló mennyezeti töredékek is előkerültek. A helyiség északkeleti sarkának felső falfestményrétegéből, íves kivitelű, növényi leveleket utánozó plasztikus stukkódíszítés több töredéke is napvilágra került, a *terrazzopadló* közelében pedig, kivitelében a 2-3. helyiségek stukkódíszítéséhez hasonló párkánytöredékeket találtunk. A déli falon a vakolatkészítő ujjlenyomatai is megőrződtek (13. kép).

Fragments of figurative ornaments were also discovered in the lower layers, among them what might be a dancing figure wearing a red tunic and a woven shawl (Fig 11). The majority of the wall paintings in the northern zone of the room were badly damaged by antique graffiti and engravings. A fragment of a carved marble slab was also unearthed from the layers of the wall paintings of the same room (Fig. 12).

The *terrazzo* floor of room no. 4 was prepared later than the painting of the wall although no traces of a former pavement or heating were discovered (Fig. 9). The painting preserved on the footings had a simple white plaster without any trace of repainting. The fallen remains of mostly white plastering, used in the room's décor, were found in the southern and the eastern sides of the room. Mostly colored red, red-and-black and blue wall painting fragments and ceiling fragments similar to the ones in room no. 5 were found partly on the *terrazzo* pavement in the eastern part of the room. Several fragments of curved plastic stucco ornaments, imitating leaves, were found in the upper wall painting layer in the northeast corner of the room. Close to the *terrazzo* pavement, cornice fragments were discovered with a similar execution as the stucco ornaments in rooms nos. 2-3. Even the fingerprints of the man who plastered the southern wall were preserved (Fig. 13). The room may have had an upstairs area since the upper layers of the wall paintings contained a large number of *terrazzo* fragments and brick debris. It is also possible that this find material was carried into this room when room no. 5 was filled in or when the area was leveled. A threshold raised to the level of the *terrazzo* was found in the door in the north part of room no. 4, the verti-

Nem kizárt, hogy a helyiség emelettel is rendelkezett mivel a falfestmények felső rétegeiből nagy számban került elő *terrazzotöredék* és *tetőtéglaozladék*, de elképzelhető az is, hogy az 5. helyiség feltöltésével egyidőben vagy a terület planírozásakor került a szobába ez a leletanyag. A 4. helyiség északi felén található ajtónyílásnál a *terrazzo* szintje miatt megemelt küszöbvel találkoztunk, amelynek függőleges részét fehér vakolat-látták el (6. kép).

Az ún. folyosó északi falán és déli falkiszédésén az *in situ* megmaradt falfestmények és a padlóra hullott töredékek többsége egyszerű fehér vakolattal rendelkezett. A vakolat anyaga hasonló volt, mint a 4. helyiség falfestménye, feltehetően egyidőben készültek. A helyiség középtáján az eredeti *terrazzopadló* részlete is előkerült. A folyosó délkeleti részébe később egy sírt ástak (8. kép), amelyre azután ugyanazzal a tájolással még egyszer rátemetkeztek. A sírokat vegyes falfestményanyaggal kevert földdel töltötték vissza.

A 6. számú helyiség fűtőcsatornáját két rétegben töltötték fel, mindkét rétegből színes falfestménytöredékek kerültek elő. Szórányosan a *terrazzopadló* tetejéről is kerültek elő apró falfestménydarabok. Ezt a felületet később sóderrel fedték, amely út- vagy udvarként funkcionálhatott.

Az épületegyüttes későbbi építési fázisából származó falfestmények a 2-3. számú helyiségből kerültek elő, a *terrazzopadló*ra omlott állapotban. A két helyiségben talált falfestménytöredékek legfőbb jellemzője a három vakolatréteg, amelyből az alsó *arriccio* réteg, ellentétben a többi réteggel, téglaporos habarcsból készült. Ezen kívül mindkét helyiségből azonos mintájú stukópárány-töredékek származtak (14. kép), így ezek alapján feltételezhetjük, hogy dí-

cal parts of which were covered with white plaster (Fig. 6).

The majority of the wall paintings preserved *in situ* on the northern wall and the south removed wall and the pieces that fell on the floor in the so-called corridor were covered with simple white plaster. The raw material of the plaster was similar to that of the wall painting of room no. 4: they were probably prepared at the same time. A fragment of the original *terrazzo* pavement was also found in the center of the room. Later, a grave was dug into the south-east part of the corridor (Fig. 8), and then another grave was opened over it with the same orientation. The graves were refilled with earth mixed with wall paintings.

The heating channel of room no. 6 was filled in in two layers and both of them contained colored wall painting fragments. Small wall painting fragments were scattered on top of the *terrazzo* pavement as well. This surface was later covered with gravel. It may have functioned as a road or a courtyard.

The wall paintings of the later construction phase of the building complex were found fallen on the *terrazzo* pavement in rooms nos. 2-3. The wall paintings found in the two rooms were characteristically composed of three plaster layers, of which the lowest *arriccio* layer was made, as opposed to the other two layers, from mortar mixed with brick powder. In addition, both rooms yielded stucco cornice fragments with the same patterns (Fig. 14), so they must have been decorated at the same time. Room no. 3 was furnished with *hypocaust* heating (Fig. 5), but no traces of heating were observed in room no. 2. The walls were pulled down to the level of the foundation except for the north wall of room no. 3.

szítésük egyidőben készült. A 3. helyiséget *hypocaustum*fűtéssel látták el (5. kép), a 2. helyiségnél azonban nem találtunk fűtésre utaló nyomokat. A falakat – a 3. helyiség északi falának kivételével – az alapozásig visszabontották.

A telek keleti felében, az út keleti oldala mentén, a felmenő falakon fehér vakolatokat figyeltünk meg. A küszöbkötől délre eső helyiségben pedig fehér alapon okkersárga csikos és egyszerű díszítésű falfestménytöredékeket tártunk fel.

A falfestmények több periódusból származtak, témájuk megválasztása feltehetőleg összefüggött és jól illeszkedett a talán gazdasági funkciót is ellátó, iparoskereskedőnegyed épületeihez. A töredékek összeállítását követően remélhetőleg igazolást nyerhetünk az egyes helyiségek funkciójára vonatkozóan is, például melyek voltak a lakóhelyiségek és melyek a gazdasági funkciójúak.

A telek feltárása, a katonaváros topográfiai kutatását számos új információval bővítette. A terepalakulatokból adódóan és a közeli forrásnak köszönhetően a terület római kori használata a Kr. u. 2. század folyamán kezdődött cölöpszerkezetű épüle-

White plaster was observed on the walls along the eastern side of the road in the eastern part of the lot. Wall painting fragments with simple ornaments and ones with ochre yellow stripes against a white background were uncovered in the room south of the threshold.

The wall paintings were produced in subsequent periods. Their topics were probably chosen to suit buildings in the industrial and commercial district, which probably also had economic functions. Based on the reconstruction of the fragments, information has become available concerning the functions of the individual rooms: which ones were used as dwellings and which ones had economic functions.

The excavation of the lot contributed to topographic research on the Military Town. Owing to the surface formations and the nearby spring, the territory was first used in the Roman period in the AD 2nd century, when post-structure houses and ditches were constructed. After the water of the springs and the streamlet flowing down from the hill had been diverted, an industrial district was established in

13. kép: Ujjlenyomatok a 4. helyiség déli falán
Fig. 13: Fingerprints on the south wall of room no. 4

14. kép: Stukkótöredék a 2. sz. helyiségből
 Fig. 14: Fragment of a stucco from room no. 2

tek és vízvezető árkok létesítésével. A források és a hegyről érkező patakok vizének elvezetésével a katonaváros északnyugati, mélyebben fekvő részében iparnegyedet létesítettek, amelynek vízigényét kutakkal biztosították. A 3. század folyamán a területet beépítették, az épületeket a telek keleti felében húzódó északnyugat–délkeleti irányú útra tájolták. A 3-4. század folyamán további átépítések történtek, melyek következtében az út beszűkült. Az épületek egy részében ipari tevékenységet folytattak és kisebb műhelyek működtek, más részük lakóhelyiségként funkcionált, amelyre a falfestmények és a kiépített fűtési rendszer is utalt. A területen katonasággal kapcsolatba hozható lelet nem került elő, sokkal inkább civil ipari tevékenység nyersanyagai, félkész-, és késztermékei, amelyek alapján feltételezhető, hogy az egykori fazekastelepen, kereskedők és csontmégmunkálással foglalkozó iparosok lakóházai létesültek. A telek középső részén feltárt, 6-8 alkalommal átépített épületegyüttes, fűtött és falfestménnyel díszített *terrazzopadlós* lakóhelyiségei a római ízlésnek megfelelően készültek, de kivitelezésükben elmaradtak a katonavá-

the lower territories and the water supply was secured from wells. The territory was built-up in the AD 3rd century, and the buildings were oriented along the road running in a northwest-southeast direction in the eastern half of the lot. Further reconstructions took place in the AD 3rd and 4th centuries as a result of which the road became narrower. Industrial activities were practiced and small workshops operated in certain buildings. In other parts of the building, habitation rooms were furnished, something suggested by the presence of wall paintings and heating systems. No finds could be connected with the army on the investigated territory but rather can be interpreted as raw materials, half-products and products of civilian industrial activities. Perhaps the residences of tradesmen, artisans dealing with bone-working, were established on the territory of the former pottery district. The heated dwelling rooms of the 6-8 times reconstructed building complex unearthed in the central part of the lot, were decorated the wall paintings and furnished with *terrazzo* pavements. The rooms were prepared according to Roman taste, although

ros 3. századi fényűző mozaikpadlós lakóházaitól. A nagy mennyiségben előkerült freskótöredékek díszítései között egyaránt megtalálható az egyszerűbb fehér vakolat és a gazdag szín-összeállítású falfelületek, amelyek talán falra erősített szövött- vagy gyékénymintát utánoztak. A falfestmények összeállítását követően pontosabb képet nyerhetünk a díszítést illetően és talán a helyiségek funkciójára vonatkozóan is. A terület felhagyásakor az épületeket teljesen kiürítették, az egyes helyiségekből a falfestményeken kívül csak minimális leletanyag került elő. A kutatott felületen késő római temetkezések csak elszórtan fordultak elő.

A telek déli felében feltárt út- és épületmaradványokat a KÖH határozata alapján eredeti összefüggésükben meg kell őrizni így az építkezés miatt nem bonthatók el. Az új lakópark alapozási munkálatai előtt a romokat visszatakarták, melyek az épület alapozása alatt megmaradnak.

Kirchhof Anita

the decorations were of an inferior quality as compared to the décor at luxurious residences in the AD 3rd century Military Town with their mosaic pavements. Simple white plastering and walls surfaces in rich colors, perhaps imitating woven or mat patterns, hung from the walls can be found in equal numbers among the ornaments on the large number of the recovered fresco fragments. After the reconstruction of the wall paintings it should be possible to form a more detailed picture of the decoration as well as of the functions of the rooms. The buildings were emptied when the territory was abandoned so that only minimal find materials were found beside the wall paintings in the individual rooms. There were only a few scattered late Roman burials on the excavated area.

The road and the building remains uncovered in the southern half of the lot must be preserved in their original contexts according to the decision of the KÖH; they cannot be demolished during the construction work. Before the start of the foundation of the new residential district, the ruins will be covered and they will remain beneath the foundation of the building.

Anita Kirchhof

Irodalom/References

BARKÓCZI 1988 – Barkóczi, L.: Pannonische Glasfunde in Ungarn. Budapest 1988.

BUDAI BALOGH – KIRCHHOF 2007 – Budai Balogh T. – Kirchhof A.: Budapest, III. ker., Vörösvári út 103–105., Hrsz.: 16916/2. Aqfüz 13 (2007) 259–261.

HUMER–MASCHEK 2007 – Humer, F. – Maschek, D.: Eine Erdbebenzerstörung des 4. Jahrhunderts n. Chr. im sogenannten Peristylhaus der Zivilstadt Carnuntum. Archäologie Österreichs 18/2 (2007) 45–55.

KIRCHHOF 2007 – Kirchhof A.: Új feltárási eredmények a katonaváros északnyugati régiójából I (New excavation results from

- the northwestern region of the Military Town I). *Aqfűz* 13 (2007) 40–56.
- KIRCHHOF 2009 – Kirchhof A.: Budapest, III. ker., Hunor u. 21. Hrsz.: 18726/10. *Aqfűz* 15 (2009) 173.
- MADARASSY 1995 – Madarassy O.: Római kori beépítettség kutatása az aquincumi katonaváros északnyugati határán (Investigations concerning Roman Period settlement density along the northwestern border of the Aquincum military town). *Aqfűz* 1 (1995) 35–37.
- MADARASSY 1996 – Madarassy O.: Kutatások az aquincumi katonavárostól északra (Research north of the Aquincum Military town). *Aqfűz* 2 (1996) 61–62.
- MADARASSY 2000 – Madarassy O.: Régészeti kutatások az aquincumi katonaváros területén, 1999 (Archaeological Investigations in the Military Town of Aquincum, 1999). *Aqfűz* 6 (2000) 46–55.
- NAGY 1931 – Nagy L.: Az óbudai keresztény cella trichora a Raktár utcában. Budapest 1931.
- PÓCZY 1983 – Póczy K.: Az aquincumi katonaváros utcahálózata és fontosabb épületei a II. és a III. században (Das Strassennetz und die wichtigere Gebäude der Militärstadt von Aquincum im 2. und 3. Jahrhundert). *ArchÉrt* 110 (1983) 252–273.
- PÓCZY 1984 – Póczy K.: Aquincum – castra, canabae, colonia. *BudRég* 25 (1984) 15–34.
- TÓTH-KÁRPÁTI 2004 – Tóth A. – Kárpáti Z.: Budapest, III. ker., Hunor utca 56–58., Hrsz.: 18765/1, 18767. *Aqfűz* 10 (2004) 181.
- ZSIDI 2000 – Zsidi P.: Ókeresztény sírkápolna a katonaváros nyugati részén. In: Zsidi P. (szerk.), Ókeresztény emlékek Aquincumban. Budapest 2000, 30–31.